

ALMA BRAZIŪNIENĖ

Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyrius, Universiteto 3, 2734
Vilnius, Lietuva

**KELIOS PASTABOS DĖL ŽYGMANTO AUGUSTO KNYGŲ VILNIAUS
UNIVERSITETO BIBLIOTEKOJE**

Apie garsųj Renesanso laikų karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto (1520–1572) knygų rinkinį ganėtinai daug rašyta (J. Lelewelis, T. Korzonas, E. Maikowskis, F. Biesiadeckis, K. Piekarskis, M. Brenszteinas ir kt.). Jį minėjo Žygimanto Augusto amžininkai, vėlesnių laikų tyrinėtojai. Išskirtina K Hartlebo studija, sulaukusi ypatingo susidomėjimo¹. Lietuvių spaudoje apie tai rašė P. Galaunė, L. Vladimirovas, E. Laucevičius. Pristatydamas tuometiniuose Knygų rūmuose atrastąją naują Žygimanto Augusto knygą, straipsnį paskelbė Juozas Tumelis².

Šiuo metu išsamiausias ir naujausias darbas apie šį rinkinį yra žymios lenkų knygotyryninkės Alodijos Kaweckos-Gryczowos studija “Biblioteka ostatniego Jagiełłona. Pomnik kultury renesansowej” (Wrocław i. i., 1988) su paskelbtu visų šiuo metu žinomų Žygimanto Augusto knygų katalogu. Atskiro darbo apie Vilniaus universiteto bibliotekoje esančias Žygimanto Augusto knygas nėra. Trumpą Žygimanto Augusto knygų, buvusių tuometinėje Vilniaus Stepono Batoro universiteto bibliotekoje, sąrašą 1933 m. paskelbė S. Lisowskis³. Žygimanto Augusto knygų, išleistų iki 1550 m., t. y. paleotipų, sąrašą prie savo straipsnio “Knygotyroje” pateikė N. Feigelmanas⁴.

Vilniaus universiteto biblioteka yra tikroji juridinė Žygimanto Augusto rinkinio paveldėtoja. Tai liudija 1571 m. gegužės 6 d. Žygimanto Augusto testamentas. Deja, šiuo metu iš po įvairiausias šalis išsklaidyto rinkinio Vilniaus universiteto bibliotekoje saugoma tik 14 garsiųjų tomų (20 pavadinimų veikalai). Prieš Pirmąjį pasaulinį karą čia tebuvo vienas tomas, o Stepono Batoro universiteto bibliotekoje, tvarkant ir aprašant fondus, buvo atskleistos 7 knygos (12 pavadinimų; minėtasis S. Lisowskio straipsnis). L. Vladimirovas savo studijoje apie Vilniaus universiteto bibliotekos istoriją mini 12 veikalų, 7 knygas⁵.

¹ Hartleb K. Biblioteka Zygmunta Augusta : Studium z dziejów kultury królewskiego dworu. Lwów, 1928.

² Tumelis J. Monumenta Sigismundi Augusti // Naujos knygos. 1983. Nr. 8. P. 42–43.

³ Lisowski S. Starodruki uniwersyteckiej biblioteki publicznej w Wilnie // Ateneum Wileńskie. Rocznik 8. 1933. P. 269–271.

⁴ Feigelmanas N. Paleotipai Vilniaus universitete // Knygotyra. T. 13 (20). 1987. P. 51–58.

⁵ Vladimirovas L. 400 metų kultūros, švietimo ir mokslo tarnyboje // Kultūrų kryžkelėje. Vilnius, 1970. P. 16.

Koks yra išlikusio rinkinio vaizdas dabar? Visų pirma įvairuoja rinkinio apimtis. J. Tumelis minėtame straipsnyje nurodo esant čia 15 tomų. Įvairiuose informaciniuose leidiniuose apie VUB pateikiama tai 15, tai 14 tomų. E. Ulčinaitis 1972–1974 m. rašytoje Retų spaudinių skyriaus fondų apžvalgoje nurodomos net 17 knygų signatūros⁶. N. Feigelmanas “Lietuvos inkunabuluose” pateikia 15 knygų⁷, A. Kawecka–Gryczowa minėtoje studijoje – 13 knygų⁸.

Iš kur atsirado visi šie skaičiai ir kodėl jie skirtingi? E. Ulčinaitis sudarytame sąrašė dvi knygos įtrauktos per klaidą: viena jų priklausė Georgijui Albinui, kita – be jokio superekslibriso, jokių išskirtinių proveniencinių ženklų. Trečia knyga, įvardyta kaip “be šifro”, – tai J. Herburto “Chronica sive historiae Polonicae ... descriptio” (Basel, 1571) – pirmajame kietviršyje turi įspaustą Žygimanto Augusto atvaizdą. Šis įspaudas, matyt, ir vertė knygą priskirti Žygimanto Augusto bibliotekai. Juolab kad ir K. Hartlebo studijos viena iš iliustracijų, skirtų Žygimanto Augusto knygų įrišimams, yra tokia pati⁹. Deja, E. Laucevičius įtikinamai įrodė, kad knygos kietviršyje įspausa plokštelė su išgraviruotu pagal K. Scharffenbergo vario raizinį Žygimanto Augusto portretu visai nerodo knygos savininko¹⁰. E. Laucevičiaus teigimu, knygų su įspausta tokia plokštele ir kito savininko superekslibrisais jis yra matęs ir daugiau Krokuvos universiteto bibliotekoje¹¹. Vilniškė knyga, įsigyta iš antikvariato 1970 m., irgi dėl tos pačios priežasties, matyt, buvo priskirta Žygimanto Augusto bibliotekai.

Nuomonei, kad įspausas rėmelis su Žygimanto Augusto portretu nėra knygos nuosavybės ženklas, nepitaria V. Kisarauskas, į savo knygos ženklų katalogą, nors ir su klausukais, įtraukęs jį kaip atskirą poziciją¹².

Kodėl A. Kawecka–Gryczowa nurodo tik 13 knygų? Šis skaičius pateiktas jos studijos įvade, parašytame 1985 m. Pažiūrėkime, kas yra rodyklėse ir ką rodo pats katalogas. Reikia pasakyti, jog pagalbinis šio veikalo aparatas iš esmės vertas visokeriopo pagyrimo (čia įdėtos tokios rodyklės: autorių, įvairiose bibliotekose dabar esančių Žygimanto Augusto knygų, leidyklų, proveniencijų ir asmenvardžių), tačiau rodyklėse priversta labai daug techninių klaidų, dėl kurių, ko gero, autorė ir nekalta. Taigi Žygimanto Augusto knygų, dabar esančių įvairiose bibliotekose, rodyklėje prie Vilniaus universiteto bibliotekos nurodyta 19 pozicijų (19 pavadinimų veikalų). Jie sudaryti 12 knygų. Sutikrinus su katalogu, paaiškėja, jog pozicijos nurodytos klaidingai (įtraukti ne tie numeriai; teisingi pozicijų numeriai būtų 302, 543, 956), dviejų knygų numeriai visai neįtraukti į rodyklę (302 ir 956), nors šių

⁶ VUB Retų spaudinių skyriaus fondų apžvalga / R. Skeivys, E. Ulčinaitis. Rankraštis, saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje.

⁷ Feigelmanas N. Lietuvos inkunabulai. Vilnius, 1975. P. 407.

⁸ Kawecka–Gryczowa A. Biblioteka ostatniego Jagiełłona : Pomnik kultury renesansowej. Wrocław i i., 1988. P. 7.

⁹ Hartleb K. Min. vcik. Iliustr. tarp p. 118 ir p. 119.

¹⁰ Laucevičius E. Knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose. Vilnius, 1976. P. 117.

¹¹ Ten pat.

¹² Kisarauskas V. Lietuvos knygos ženklai, 1518–1918. Vilnius, 1984. P. 171.

knygų aprašai kataloge yra. Išėitų tas pats skaičius: 14 knygų arba 20 pavadinimų veikalų. Panašių techninių klaidų yra ir daugiau. Štai autorė cituoja E. Saveljevos straipsnį Rusijos mokslų akademijos bibliotekos straipsnių rinkinyje¹³, bet šiame straipsnyje nurodytų knygų skaičius ir pateiktųjų A. Kaweckos-Gryczowos kataloge jau nebeatitinka. E. Saveljeva aprašo Rusijos MA bibliotekoje esant 68 knygas (97 pavadinimų veikalus), o katalogo rodyklėse pateiktos tik 77 veikalų pozicijos. Panašių klaidų, matyt, yra ir daugiau.

N. Feigelmanas "Lietuvos inkunabuluose" mini 15 Žygimanto Augusto knygų Vilniaus universiteto bibliotekoje¹⁴. Tuo metu, kai inkunabulų katalogas buvo leidžiamas, o E. Laucevičiaus studija apie knygų įrašimus dar nebuvo išėjusi, 15-ąją Žygimanto Augusto knyga, matyt, buvo laikoma minėtoji J. Herburoto "Cronica" su įspausu valdovo portretu. Pats E. Laucevičius rašo, kad "iširtų Žygimantno Augusto bibliotekos knygų 14 tomų saugoma Vilniaus bibliotekose"¹⁵.

Kai kas asmeninems Žygimanto Augusto bibliotekos knygoms linkęs priskirti ir dar vieną knygą – inkunabulą, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekoje. Šio inkunabulo rankraštiniame įrašė minimas Žygimantas Augustas¹⁶. V. Kisarauskas klaidingai traktuoja nuosavybės įrašą, teigdamas, jog "knygos apdaras be puošnių ornamentų ir supereklibrisų. Tai rodo, kad ne visos didžiojo kunigaikščio bibliotekos knygos buvo prabangiai įrašomos"¹⁷. Čia visų pirma klaidingai nustatytas knygos įrašo savininkas. V. Kisarauskas juo laiko Žygimantą Augustą. Iš tikrųjų įrašyta taip: *Sigismundus Augustus Rex Poloniae, Litvaniae, Rusiae, Prusiae, Mosoviae etc. Mandamus tibi Joanni de minori Moczarze [neįskaitoma frazė] civibus auxilium meum et dominus. Wspomorzanie moye wami bogu zbawicielu. Anno domini 1563. Adam Gledziwicki propria manu scripsit.*

Tai tipiškasis dovanojimo įrašas, pasirašytas karaliaus raštininko ar kito kokio dvariškio Žygimanto Augusto valdymo metais. Čia minimas Žygimanto Augusto vardas tipiškoje valdovų kanceliarijos įrašų formulėje. Knyga defektinė, dalis įrašo neišskaitoma, bet tikėtina, jog tai galėjo būti dovanota knyga kažkokiam Joanui de Minori, žadant valdovo pagalbą piliečiams (*civibus auxilium meum*). Iš šio įrašo tėra aišku, kad ir valdovai dovanodavo knygas neįraštas (įrašama būdavo pagal savo skonį ir galimybes). Šis įrašas niekaip neįrodo knyga būvus Žygimanto Augusto bibliotekoje.

Taigi manome, jog, kol nesurasta naujų, dar nežinomų Žygimanto Augusto knygų (o tokia tikimybė visada yra), šiuo metu reikėtų laikyti Vilniaus universiteto bibliotekoje esant 14 knygų (20 veikalų).

¹³ Saveljeva E. A. Knigi Polskogo korola Sigizmunda II Augusta // Materialy i soobščeniya po fondam ot dela rukopisnoj i redkoj knigi biblioteki Akademii Nauk SSSR. Leningrad, 1987. S. 223–246.

¹⁴ Feigelmanas N. Lietuvos inkunabulai ... P. 407.

¹⁵ Laucevičius E. Min. veik. P. 114.

¹⁶ Feigelmanas N. Lietuvos inkunabulai ... P. 141.

¹⁷ Kisarauskas V. Lietuvos ... P. 173.

Keletas žodžių dėl dabartinio Vilniaus universiteto bibliotekos Žygimanto Augusto rinkinio proveniencijų. Turint A. Kaweckos-Gryczowos katalogą, nėra sunku ir nevertant pačių knygų kiekvienam susidaryti rinkinio susiformavimo vaizdą: kataloge kruopščiai užfiksuotos proveniencijos. Priminsime, jog 1571 m. gegužės 6 d. Žygimanto Augusto testamento nebuvo laikytasi: į Vilniaus jėzuitų kolegiją pakliuvo tik maža dalis keliatūkstantinio rinkinio knygų (A. Kawecka-Gryczowa teigia čia buvus iki 5 tūkst. knygų¹⁸) – tai, kas tuo metu, matyt, buvo Vilniuje. Kita dalis, saugota Tikocine, buvo Onos Jogailaitės žinioje. Kaip ji su seserimi Kotryna, būsimąja Švedijos karaliene, knygas pasidalijo, nežinoma. Aišku viena – Ona Jogailaitė jas savinasi, nepaisydama brolio testamentą valios: dalijo dvariškiams, dovanojo, kai kurias paženklino savo nuosavybės įrašais – Rusijos Mokslų akademijos bibliotekoje saugoma knyga su tokiu įrašu¹⁹.

Iš keturiolikos Vilniaus universiteto bibliotekoje esančių knygų tik šešios turi senuosius proveniencinius įrašus “Collegii Vilmensis Soc. Jesu. Inscriptus catalogo”. Jie yra dažniausiai XVII a. Greta – įrašas “Bibliothecae Magnae”, nurodantis, kad knyga iš tos bibliotekos dalies, kuri į namus neišduodama. Kartu yra antspaudas “Biblioth. Academ. Vilmensis”, vartotas XIX a. pradžioje. Viena iš šių šešių Žygimanto Augusto knygų, susigražinta iš Peterburgo kartu su kitomis 13 tūkstančių tuometinės šeštojo dešimtmečio Vilniaus universiteto bibliotekos knygų gražinimo akcijos metu (Aurelius Augustinus. Opera. Basel, 1555), be minėto Vilniaus jėzuitų įrašo, turi garsaus XVIII a. bibliofilo Dominiko Siwickio antspaudą. Tai šią knygą L. Vladimirovas turėjo galvoje, sakydamas, kad D. Sivickis sugebėjo išvilioti (pavogti?) iš Vilniaus jėzuitų net ir karališkąją knygą²⁰. Iš tikro D. Sivickio bibliotekoje buvo labai daug knygų iš garsių bibliofilinių rinkinių (Sapiegų, Vaišnoravičiaus, Protasevičiaus ir kt.), bet koks tai buvo viliojimas, labai neaišku. Mes iš savo XX a. žvelgdami į to laiko bibliofilus, linkę jiems taikyti mūsų nuostatas. Matyt, dauguma jų komplektuodavo savo bibliotekas grynai pagal knygų turinį, o knygų kilmė (kad ir iš kokios bibliotekos jos būtų kilusios) galbūt ne visada vaidino didelę reikšmę. Tai paliudytų platus įrašas vienoje XVII a. knygoje (Gregoire, P. Syntagma iurium. Francofurti, 1611), kur Vilniaus dominikonų vienuolis surašo, kokias knygas vienuolyno biblioteka gavo mainais iš Dominiko Sivickio. Tarp jų – knyga iš garsiojo Sapiegų rinkinio “Bibliotheca Sapiehana”. Vadinasi, D. Sivickiui tos knygos kilmė mažiausiai rūpėjo, ir jis šią puikiai įrįštą, su paausintais Sapiegų supereklisbrais knygą iškeitė į kitą, jam reikalingesnę. Bet kad garsių rinkinių vertė (būtent atskiros tokių rinkinių knygos vertė) būdavo suvokiama, liudija viena Žygimanto Augusto bibliotekos knyga, dabar esanti Vilniaus universiteto bibliotekoje. Orontijaus Finėjaus praktinės aritmetikos, išleistas Paryžiuje 1532 m., antraštiniame lape įrašyta: *Ex Bibliotheca Regis Sigismundi Augusti nunc vero Bibliothecae Magnae Collegii Soc. Jesu inscriptus catalogo*

¹⁸ Kawecka-Gryczowa A. Biblioteka ... P. 44.

¹⁹ Savel'eva E. A. Knigi ... S. 230.

²⁰ Vladimirovas L. 400 metų ... P. 25.

Vilnensi. Toks įrašas, rašytas XVII–XVIII a., atsirado todėl, kad knyga nebenturi Žygimanto Augusto bibliotekos nuosavybės ženklų – ji perrišta į kiek įmantrą, “marmurinį” popierių imituojančią odele. Nežinoma, kodėl reikėjo tai padaryti, bet aišku, jog bibliotekininkas, įžymėdamas knygą, puikiai suvokė tos knygos kilmės reikšmę.

Ši teiginį galėtų akivaizdžiai paneigti kitos Žygimanto Augusto knygos (Joannes Pechanus. *Collectanea bibliorum*. Koln, 1541) kelionių istorija. Knyga buvo įrašyta į Vilniaus jėzuitų kolegijos katalogą. Bet šis įrašas nubrauktas. Greta – Oršos jėzuitų kolegijos įrašas. Tai tipiškas atvejis, kai įvairūs vienuolynai keisdavosi savo bibliotekų turtais, nepaisydami ir karališkųjų knygų.

Dvi Žygimanto Augusto knygos, net neįtrauktos į Vilniaus jėzuitų kolegijos katalogą, iš karto pakliuvo į kaimynines bibliotekas: viena – į Vilniaus bernardinų vienuolyno (*Themistius. Paraphrasis*. Basel, 1533), kita – į Gardino jėzuitų vienuolyno (*Vives Joannes Ludovicus. De disciplinis*. Lugduni, 1551). Aišku, jos galėjo ten patekti ir tiesiai – iš tos karališkojo rinkinio dalies, kuri nepakliuvo į Vilniaus jėzuitų biblioteką.

Įdomu, jog net kurios rinkinio knygos, be Vilniaus viešosios bibliotekos lipdės, neturi jokių kitų ženklų: nežinome, kur jos buvo iki XIX a. paskutinio ketvirčio. Trys iš jų įtrauktos į minėtą S. Lisowskio sąrašą²¹, t. y. buvo žinomos kaip karališkosios knygos S. Batoro universiteto bibliotekininkams. Tik keista, jog jos neturi šio universiteto bibliotekos žymių: nei antspaudų, nei ekslibrisų, nei inventorinių numerių, o tai nebūdinga ikikarinio Vilniaus universiteto bibliotekos knygoms.

Vieną Žygimanto Augusto knygą, priklausiusią Lvovo katedros bibliotekai, 1970–aisiais padovanojo Lvovo universitetas Vilniaus universiteto bibliotekai, švenčiančiai 400 metų jubiliejų. Tai imponantiškas *in folio* leidybinis konvoliutas (*Bartholomeus Socinus. Super prima parte digesti ... Lugduni, 1542–1543*) su gerai išsilaukusiais apdarais, deja, laiko gerokai apgadintu popieriumi.

Taigi matyti, jog keturiolika Žygimanto Augusto knygų, dabar esančių Vilniaus universiteto bibliotekoje, – tai likimo išsklaidyto keliatūkstantinio rinkinio dalis. Iš tų keturiolikos didžiama visokiais aplinkiniais keliais pagaliau pasiekė tikrąją, testamentinę, saugojimo vietą. Ne veltui sakoma, kad knygos turi kojas.

Vilniaus universiteto bibliotekos Žygimanto Augusto knygų rinkinėlis, tokio nelengvo likimo, mėtytas vėtytas, vežiotas kilotas, – su skaudžiomis laiko ir likimo žymėmis išorėje. Tik keletas knygų gražiai išlikusios. Daugumos puošnieji įrišimai nubraižyti, iširę, belikę po pusę kietviršių lentos, paausšinimai nusitrynę. Kai kurios taisytos, kartais labai negrabiai, klijuotos dermantinu, viena, kaip minėta, visai perrišta. Tai ne išpuoselėtos Švedijos bibliotekų žygimantinės, nugabentos prieš 400 metų ir tenai atgulusios. Mūsų gi tikrasis rinkinio pagrindas su visais Vilniaus jėzuitų įrašais nekokiomis sąlygomis saugomas Rusijos mokslų akademijos bibliotekoje Peterburge (68 knygos). Nepavyko jų parsigabenti

²¹ Lisowski S. *Starodruki ...* S. 270–271.

L. Vladimirovui – jos buvo ne dubletiniame, o pagrindiniame fonde, todėl neatidavė, tik tikslų sąrašą tada, 1956-aisiais, sudarė – jį mini E. Saveljeva savo straipsnyje²².

Peršasi liūdna mintis, kad bibliofilinių rinkinių likimas liūdnas. Paveldėtojai palikuonys ne visada linkę vykdyti paskutiniąją valią, o gautąsias knygas vertina pagal savo poreikius. Deja, prabėgę šimtmečiai ne ką pakeitė. Ir mūsų dienomis nemaža tokių pavyzdžių (kad ir J. Miltinio bibliotekos likimas). Belieka viltis, jog knygos tikrai turi kojas ir jos kada nors suras savo tikrąjį šeimnininką.

Įteikta 1996 m. gruodžio mėn.

ALMA BRAZIŪNIENĖ

SOME NOTES ABOUT BOOKS OF SIGISMUNDUS AUGUSTUS IN THE LIBRARY OF VILNIUS UNIVERSITY

S u m m a r y

The article deals with the fate of the famous book collection of Sigismundus Augustus (1520-1572), Lithuanian Grand Duke and King of Poland. The private library of Sigismundus Augustus was a typical Renaissance library formed of the remarkable books on medicine, law, philosophy, literature etc. It differed from other court libraries in Europe which usually continued the family tradition. An estimate of this wonderful collection was between 4 and 5 thousand volumes. According to the will of Sigismundus Augustus his book treasures had to be donated to the Jesuits College in Vilnius (i.e. Vilnius University), but his wish was only partially executed. The majority of this collection was dispersed and partly destroyed during wars and other calamities. At present the Library of Vilnius University possesses only 14 volumes (20 titles) from this collection. The majority of the dispersed books with the provenance inscriptions of the Vilnius Jesuits College (68 volumes) are in the Library of the Academy of Science in St.Petersburg.

The review of the provenance of the survived royal collection in the Library of Vilnius University and some notes concerning the questionable cases of the provenance are presented in this article.

²² Saveljeva E. A. Knigi ... S. 231.